

שיעור מורינו הרב שליט"א

מדבר שקר תרחק

ויעקבני זה פעמיים

-קונטרס שבועי-

פרשת תולדות

תשע"ו

כל הזכויות שמורות

עריכה והוצאה לאור ע"י
מכון "מנחת אשר"

להפצת תורתו של
מו"ר הגאון רבי אשר וייס שליט"א

רחוב מירסקי 7
ירושלים

המען למכתבים:
ת.ד. 23170

Email: minchatasher1@gmail.com

פרשת חיי שרה

מדבר שקר תרחק

"בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כ"ז ל"ה).

הנה ידענו כמה הפליגו חז"ל בשבח האמת ובגנות השקר עד שאמרו (שבת נ"ה ע"א) "חותמו של הקב"ה אמת", ובין שלשת הכתות שאינן מקבלין פני שכינה "כת השקרנים". ואעפ"כ מצינו בפרשה זו שיעקב אבינו איש תם, עמוד האמת שכתוב בו תתן אמת ליעקב, הלך בדרכי רמאות להוציא את הברכות מיצחק אבינו וכמו שהעיד עלינו אבינו יצחק "בא אחיך במרמה ויקח ברכתך" (כ"ז ל"ה).

אמנם רש"י פירש עפ"י האונקלוס "בחכמה", דבודאי היו כל דרכיו של יעקב אבינו בחיר האבות בצדק ובמישור ובחכמת התורה.

וכדי ללבן סוגיא גדולה זו נרחיב קצת בביאור הכתוב "מדבר שקר תרחק" (שמות כ"ג ז') בפרטיו ודקדוקיו.

א

הנה שתי סוגיות מצינו בגמ' במצוה. זו מן האחת משמע שאין מצוה זו אמורה אלא בבי"ד, ומן השניה משמע שהיא נוהגת בכל מקום ובכל אדם.

בשבועות (ל' - ל"א) איתא "ת"ר מניין לדיין שלא יעשה סניגרון לדבריו תלמוד לומר מדבר שקר תרחק, ומניין לדיין שלא ישב תלמיד בור לפניו ת"ל מדבר שקר תרחק, ומניין לדיין שיודע לחבירו שהוא גזלן וכן עד שיודע בחבירו שהוא גזלן מניין שלא יצטרף עמו תלמוד לומר מדבר שקר תרחק, מניין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה שלא יאמר הואיל והעדים מעידין אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר העדים תלמוד לומר מדבר שקר תרחק, מניין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחוב לעשיר מניין שלא ישתוק תלמוד לומר מדבר שקר תרחק" וכן למדו שם מפסוק זה עוד הלכות רבות וכולם בעניני טוען ונטען ובסדרי דיון בדיני ממונות המתבררים בבית הדין.

ובכתובות (י"ז ע"א) אמרו "תנו רבנן כיצד מרקדין לפני הכלה בית שמאי אומרים כלה כמות שהיא ובית הלל אומרים כלה נאה וחסודה אמרו להם ב"ש לב"ה הרי

מדבר שקר תרחק

שהיתה חигרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק, אמרו להם ב"ה לב"ש לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות" ומסוגיא זו משמע דגם בין אדם לחבירו מצווין אנו להתרחק מדבר שקר.

אמנם לא נתברר שם טעמו של בית הלל שלכאורה לא השיבו דבר לטענת בית שמאי ולא הסבירו מה שלא חששו בזה לדבר שקר אלא אמרו שתהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, ואפשר דעיקר טעמם ונימוקם משום שמקרא זה לא נאמר אלא בבי"ד כנ"ל, אך עיקר חסר מן הספר, והדברים יתבארו לקמן.

ובדברי רבותנו מפרשי התורה מצינו שתי דרכים התואמים לשתי הסוגיות הנ"ל.

האבן עזרא שם (שמות כ"ג) כתב "עם הדיין ידבר" וכן פירש הרשב"ם שם דפסוק זה אמור בהלכות דיינים אך בפירוש הספורנו שם כתב דבכל אדם מדבר ומדבריו למדנו דגם בהליכותיו של כל יחיד נצטוינו להתרחק מדבר שקר.

ב

והנה גם בין מוני המצוות מצינו בזה שתי דרכים. הרמב"ם והחינוך לא הביאו כלל מצוה זו כמצוה בפני עצמה במנין התרי"ג אלא אגב מצות לא תשא שמע שוא, הרמב"ם בל"ת רפ"א והחינוך במצוה ע"ד כתבו לאו ד"לא תשא שמע שוא" שאיסור על הדיין לשמוע דברי בע"ד שלא בפני בע"ד חבירו, והבליעו בתוך דבריהם שגם לבעלי הדין אסור להטעים דבריהם לדיין זה שלא בפני זה משום "מדבר שקר תרחק" עי"ש, ורק בפ"ה מהלכות דעות כאשר כתב הרמב"ם דת"ח צריך להיות מובדל משאר בני"א בהליכותיו כתב בהלכה ז' "ולא ישנה בדיבורו" ובהלכה י"ג "שמשאו ומתנו באמת ובאמונה" עי"ש.

ומשמע מכל זה דרך בסדרי הדיון בבי"ד ובעניני הממונות נצטוינו בחיוב "מדבר שקר תרחק", אבל ההתרחקות מדבר שקר בכל עניני בין אדם לחבירו אינו אלא מדה טובה.

וכן משמע בדברי רבינו יונה בשער התשובה ח"ג סעיף קע"ח – קפ"ו שם כתב תשעה כתות של שקרנים והאריך בגנותן, וציטט פסוקי נביא ומדרשי חז"ל אך לא

מדבר שקר תרחק

כתב דעובר ב"מדבר שקר תרחק" הרי כנ"ל דבאמת אין איסור גמור אלא במסגרת בית הדין.

אך מאידך מצינו בסמ"ג עשין ק"ז ובסמ"ק מצוה רכ"ז שמנו מצוה זו בכלל התרי"ג והביאו הא דכתובות י"ז, ומדבריהם למדנו דגם חוץ לבי"ד אסור לשקר וכ"כ בספר חסידים סעיף תתר"ס "כתיב (מלאכי ב, ו) תורת אמת היתה בפיהו – בפיהו ולא בפיה אחר לא יאמר אדם לחברו 'תשאל לחכם פלוני ויאמר כמו שאני אומר' כי שמא לא יאמר כן וכן שנים שיושבים, ובא אחד לא יאמר האחד 'הוא ילך מיד אחריו' שמא לא ילך כללו של דבר כל דבר שברשות אחר לעשות לא יתכן לומר 'פלוני יעשה כן' שמא לא יעשה וכתב (שמות כג, ז) מדבר שקר תרחק", ועיין עוד ביורה דעה סימן ת"ב סעיף י"ב ואף שאין צריך לבשר לאדם על קרובו שמת לא ישקר משום "מדבר שקר תרחק". ולכאורה נחלקו בזה הראשונים.

ועיין עוד בספר היראים מצוה רל"ה שגם בדבריו מבואר דיש איסור גם חוץ לבי"ד אלא שהוסיף בזה "אבל שקר שאינו בא לידי רעה לא הזהירה תורה עליו, דדבר למד מענינו שברשע רע לבריות הכתוב מדבר" וכונתו ברורה דהלא פסוק זה כתוב בהדי שאר פסוקי התורה שכל ענינם גזל ועושק, ולכאורה זה גם שורש השיטות דרק בין כותלי בית דין יש איסור שקר דכל הני פסוקי מהלכות בית הדין והליכותיהם.

ג

אך באמת נלענ"ד דבעיקרא דמילתא לא נחלקו בזה הראשונים, ובאמת יש שני דינים ושתי פנים בכל ענין זה דמדבר שקר תרחק, ולמדנו יסוד גדר זה מדברי רבינו החינוך דעל אף שמבואר מדבריו דעיקר מצוה זו לא נאמרה אלא בבי"ד, מ"מ כתב במצוה ע"ד דאף שאין מצוה זו נוהגת אלא בזכרים דנשים פסולות לדון מ"מ "הן מוזהרות להרחיק מכל שקר כמו אנשים" וגם במצוה ת"ז כתב דרק בנדר ובשבועה עובר בבל יחל אמנם הוסיף לכתוב "אבל בענינים אחרים כגון האומר דבר פלוני אעשה או לא אעשה שלא בלשון נדר או איסור או קונם, אעפ"י שהוא מכוער ולא יעשו כן רק פחותי הנפש בבני אדם אינו עובר בבל יחל ואמנם על הכל נאמר בתורה מדבר שקר תרחק".

הרי לן דאף דעיקר איסור השקר אינו אלא בבי"ד מ"מ יש בכלל מצוה זו אף ההתרחקות מכל צורה ואופן של שקר, וכבר כתבתי במנחת אשר לבראשית סימן

מדבר שקר תרחק

מ"ד אות ד' דמדברי הרמב"ם בכמ"ק למדנו דיש במצוות התורה שעיקר המצוה בעשין או בלאוין אינו נוהג אלא בזמן ובמקום ובענין מסויים, מ"מ יש בכלל המצוה עוד כוונות וענינים, והראנו שם את דברי הרמב"ם לגבי אכילת קדשים (סהמ"צ מ"ע פ"ט) דעיקר מצות אכילת קדשים אינו אלא באכילת הכהנים את קדשי הקדשים, ומ"מ גם קדשים קלים לבעלים ותרומה לכהן "נגררים אחרי המצוה", ולגבי שמחת יו"ט עיקר המצוה בבשר השלמים ומ"מ יש בכלל המצוה כל עניני השמחה, וכיוצא בדבר בלאוין, בל תשחית שאינו לוקה אלא במשחית עץ פרי דזה עיקר הלאו, ומ"מ יש איסור מסויים בכל השחתה עי"ש היטב.

וכמו"כ נראה לגבי מצות ההרחקה מדבר שקר דאף דעיקר המצוה לא נאמר אלא בבי"ד יש בכללה עוד ציווי כללי להתרחק מכל עניני השקר.

אמנם נראה עוד לפי דרכנו, דשני ענינים אלה חלוקים ביסוד גדרם, דבכל עניני הממון המתבררים לפני הבי"ד הוי "מדבר שקר תרחק" מצוה גמורה והלכתא פסיקתא וככל דיני הבית דין, אבל ההרחקה הכללית של דבר שקר מדה טובה היא מן המדות שראוי לאדם לדבוק בהן, ולעומתה השקר מדה מגונה היא, ומשום"כ מצינו שענין זה מוגדר בגדרי המדות ולא בגדרי ההלכה, (ועיינן מנחת אשר ויקרא סימן מ"א שכתבתי כעין זה לגבי איסור לשון הרע ורכילות, דאף דהוי לאו משם"ה לאוין מ"מ איסור זה מוגדר לפי הגדרים המקובלים בתורת המדות ולא לפי גדרי ההלכה עי"ש היטב).

ונראה בדרך זו ביאור הסוגיה בכתובות דבית שמאי אמרו "הרי שהיתה חוגרת או סומא אומרים לה כלה נאה וחסודה והתורה אמרה מדבר שקר תרחק, אמרו להם ב"ה לב"ש לדבריכם מי שלקח מקח רע מן השוק ישבחנו בעיניו או יגנונו בעיניו הוי אומר ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות".

ולכאורה תמוה דב"ה לא ענו כלום לטענת ב"ש דהלא "מדבר שקר תרחק" כתיב. אלא נראה ברור דכיון דכל מצוה זו לגבי כל שמחויץ לכותלי בית הדין אינו אלא מן המדות הטובות, משום"כ אמרו בית הלל דכל כה"ג מותר לשנות כדי לחבבה על בעלה וכדי שתהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות, וכמו שמצינו בכמ"ק שהתירו להדיא לשקר ולשנות משום סיבות שונות שיסודן בתורת המדות המתוקנות

מדבר שקר תרחק

והראויות כמו שהתירו לשנות מפני השלום (יבמות ס"ה ע"ב) ומשום הצניעות (ב"מ כ"ג ע"ב) וכפי שיבואר לקמן.

וזה כונת הריטב"א שם שכתב "ישבחנו בעיניו, פירוש דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום מדבר שקר תרחק", ולכאורה דאטו עשה דוחה ל"ת אמרו בזה, מהי"ת שאין בזה איסור לאו, אלא נראה ברור כנ"ל דתורת המידות הם המגדירים ענין זה כנ"ל.

ד

והנה מצינו בכמה מקומות שהתירו חז"ל לשנות מן האמת מסיבות שונות שכל יסודן במדות הטובות, ויסוד הדברים כנ"ל דאף שמקרא מלא דיבר הכתוב "מדבר שקר תרחק" מ"מ שורש ענין זה גם הוא בתורת המדות, ולכן שקלו חז"ל בפלס חכמתם וברוח קדשם מדה כנגד מדה והכריעו לפי דקות הענינים והרגשותיהם, ונבאר.

א. ביבמות ס"ה ע"ב אמרו "וא"ר אלעא משום רב אלעזר בר' שמעון מותר לו לאדם לשנות בדבר השלום שנאמר אביך צוה וכו' כה תאמרו ליוסף אנא שא נא וכו' ר' נתן אומר מצוה שנאמר ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני דבי רבי ישמעאל תנא גדול השלום שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו דמעיקרא כתיב ואדוני זקן ולבסוף כתיב ואני זקנתי". הרי שהתירו לשנות כדי להרבות שלום בעולם.

ב. בב"מ כ"ג ע"ב שנינו "דאמר רב יהודה אמר שמואל בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במילייהו במסכת ובפוריא ובאושפיזא".

ורש"י פירש דמסכת הוי משום מדת הענוה, פוריא משום צניעות, ואושפיזא כדי לא לשלם רעה תחת טובה ולא להכביד על מי שגמל עמו חסד. ובתוס' שם כתבו דמה שלא הביאו כאן הא דמותר לשנות בדבר השלום משום דגם מה שהתירו כאן מפני השלום הוא. ולכאורה תמוה דבשלמא באושפיזא, אבל מה ענין השלום להא דמסכתא ופוריא. ונראה דכונתם דמה שאמרו מפני השלום אינו דוקא משום שלום בלבד, אלא משום תיקון המדות כולם, לפי עומק דעתם ורוחם של חז"ל.

ג. בסנהדרין י"א ע"א שנינו "מעשה ברבן גמליאל שאמר השכימו לי שבעה לעלייה השכים ומצא שמונה אמר מי הוא שעלה שלא ברשות ירד עמד שמואל

מדבר שקר תרחק

הקטן ואמר אני הוא שעליתי שלא ברשות ולא לעבר השנה עליתי אלא ללמוד הלכה למעשה הוצרכתי אמר לו שב בני שב ראויות כל השנים כולן להתעבר על ידך אלא אמרו חכמים אין מעברין את השנה אלא במזומנין לה ואל שמואל הקטן הוה אלא איניש אחרינא ומחמת כיסופא הוא דעבד כי הא דיתבי רבי וקא דריש והריח ריח שום אמר מי שאכל שום יצא עמד רבי חייא ויצא עמדו כולן ויצאו בשחר מצאו רבי שמעון בר' לרבי חייא אמר ליה אתה הוא שציערת לאבא אמר לו לא תהא כזאת בישראל ורבי חייא מהיכא גמיר לה מרבי מאיר דתניא מעשה באשה אחת שבאתה לבית מדרשו של ר"מ אמרה לו רבי אחד מכם קדשני בביאה עמד רבי מאיר וכתב לה גט כריתות ונתן לה עמדו כתבו כולם ונתנה לה ור"מ מהיכא גמיר לה משמואל הקטן".

הרי שגדולי התנאים והאמוראים שינו את האמת כדי להציל אחרים מבושת פנים, ואף שרבי חייא ורבי מאיר לא הוציאו מלשונם דבר שקר מ"מ כל הנהגתם לא היתה עפ"י האמת, ובשמואל הקטן אמרו שם "אמר אני באתי שלא ברשות" אף שבאמת הוזמן, הרי לן דמותר לו לאדם לשקר כדי להציל חברו מבושת פנים.

ד. ובגדרים נ' ע"א מצינו "ר' עקיבא אתקדשת ליה ברתא דכלבא שבוע שמע כלבא שבוע אדרה הנאה מכל נכסיה אזלא ואתנסיבא בסתוא הוה גנו בי תיבנא הוה קא מנקיט ליה תיבנא מן מזייה אמר לה אי הואי רמינא ליך ירושלים דדהבא אתא אליהו אידמי להון כאנשא וקא קרי אבבא אמר להו הבו לי פורתא דתיבנא דילדת אתתי ולית לי מדעם לאגונה אמר לה רבי עקיבא לאנתתיה חזי גברא דאפילו תיבנא לא אית ליה". הרי שאליהו שיקר לומר שאין לו אף תבן כדי לחזק את לבם של רבי עקיבא ואשתו, וכדי לעודד אותם שרבי עקיבא ילך לבי רב לדבוק בתורה.

ה. בפסחים קי"ב אמרו "אם ביקשת להיחנק היתלה באילן גדול" וברש"י שם דאם רוצה לומר דבר הלכה וחושש שלא יקבלוה יתלה ברבו ויאמר שמועתו בשמו, וכ"כ בברכי יוסף ביו"ד סימן רמ"ב, וזה לכאורה פלא דאיך יאמר דבר בשם אחרים שלא על דעתם, ועי"ש בפירוש הר"ח שכתב לפרש בענין אחר. ומ"מ שיטת רש"י צ"ל דגם כדי לקבוע הלכה ושיתקבלו הדברים מותר לשנות. ובאמת מצינו שנהגו כן בכמה מקומות עיין שבת קט"ו ע"א "כיון דחזא דהו קא מחרפי אמר אתא איגרתא ממערבא משמיה דר' יוחנן" וברש"י שם, ועיין עוד בעירובין נ"א ע"א, וכל זה חידוש

מדבר שקר תרחק

גדול, וכבר כתב המגן אברהם בסימן קנ"ו סק"ב דאסור לעשות כן, ועי"ש במחצית השקל ובכף החיים דרק לתלמיד שהגיע להוראה התירו, וצ"ע למעשה.

והנה אף שמצינו בכל הני דהתירו את השקר משום השלום והחסד, מ"מ לא ניתנה רשות לכל אחד ואחד, דהנה שנינו ביבמות ס"ג ע"א "רב הוה קא מצערא ליה דביתחו כי אמר לה עבידי לי טלופחי עבדא ליה חימצי חימצי עבדא ליה טלופחי. כי גדל חייא בריה אפיך לה אמר ליה איעליא לך אמך אמר ליה אנא הוא דקא אפיכנא לה אמר ליה היינו דקא אמרי אינשי דנפיק מינך טעמא מלפך, את לא תעביד הכי שנאמר למדו לשונם דבר שקר" הרי דאף שכונת בנו היתה לטובה, למנוע כעס ומדנים בין רב לאשתו, או כדי להדר בכבוד אב, מ"מ לא ניחא דעתיה דרב בהנהגת בנו, אך מ"מ חזינן דלא אמר לו הפסוק "מדבר שקר תרחק", אלא פסוק שבנביא, וכנראה דבאמת לא היה בזה מצד "מדבר שקר תרחק" אלא דמ"מ בהפלגת חסידותו חשש שמא ילמוד להקל ראש בשקר ובתרמית, ונקט קרא "למדו לשונם דבר שקר", ודו"ק כי קצרתיו.

ה

אמנם אף שנתבאר דשני דינים יש כאן ופסוק זה מתפרש כדין גמור והלכתא פסיקתא לגבי דין בי"ד, וכמדה ראויה לכל הענינים שבין אדם לחבירו, חומרתו גדולה מאוד, וכבר כתב החינוך במצוה ע"ד "והנה הזכירה בו לשון רחוק לרוב מיאוסו מה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות ומצד הריחוק הזהירנו שלא נטה אזננו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר אעפ"י שאין אנו יודעין בבירור אותו הדבר שקר וכעין משארז"ל הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו"

וחידוש יש בדבריו, דבכל שאר המצוות הלא אין ההרחקה אלא מדרבנן וההרחקות שיקבל אדם על עצמו ולא נתקנו ע"י חז"ל אינם אלא מדת חסידות, אך בשקר נצטוינו בתורה על ההרחקה, הרי שכל ההרחקות מן התורה הם.

ובמק"א ביארתי לפי"ז את המבואר בב"ב פ"ב ע"א שם אמרו דהקונה ב' אילנות ספק אם קנה קרקע ומביא ביכורים מספק ודינו שמביא ואינו קורא, והקשו בגמ' דלמה אינו קורא והלא כשם שמביא מספק למה לא יקרא מספק (עי"ש ברשב"ם) ותירצו משום דמיחזי כשיקרא, ולכאורה תמוה, דאיך נפטרנו מספק דאורייתא משום דמיחזי כשיקרא, ונראה בזה לפי דברי החינוך דספק שקר חמור מספק מצוה דרק

מדבר שקר תרחק

בשקר נצטוינו מה"ת להתרחק וספיקו כודאו, ודו"ק. (אמנם בפשטות י"ל דהלא יש כח בידם לעקור דבר מה"ת בשוא"ת ובודאי כאשר מדובר בספק וז"פ).

ו

אם מותר לשקר בבי"ד כדי לממש זכיותיו הממוניות

"ת"ר מנין לדיין שלא יעשה סניגרון לדבריו, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. ומנין לדיין שלא ישב תלמיד בור לפניו, ת"ל מדבר שקר תרחק. מנין לדיין שיודע לחבירו שהוא גזלן, וכן עד שיודע בחבירו שהוא גזלן, מנין שלא יצטרף עמו, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לדיין שיודע בדין שהוא מרומה, שלא יאמר הואיל והעדים מעידין, אחתכנו ויהא קולר תלוי בצואר עדים, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לתלמיד שיושב לפני רבו ורואה זכות לעני וחוב לעשיר, מנין שלא ישתוק, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לתלמיד שרואה את רבו שטועה בדין, שלא יאמר אמתין לו עד שיגמרנו, ואסתרנו ואבננו משלי כדי שיקרא הדין על שמי, ת"ל מדבר שקר תרחק. מנין לתלמיד שאמר לו רבו יודע אתה בי שאם נותנין לי מאה מנה איני מבדה, מנה יש לי אצל פלוני ואין לי עליו אלא עד אחד, מנין שלא יצטרף עמו, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. האי מדבר שקר תרחק נפקא, הא ודאי שקורי קא משקר, ורחמנא אמר לא תענה ברעך עד שקר. אלא כגון דאמר ליה ודאי חד סהדא אית לי, ותא אתה קום התם ולא תימא ולא מידי, דהא לא מפקת מפומך שקרא, אפי' הכי אסור, משום שנאמר מדבר שקר תרחק. מנין לנושה בחבירו מנה, שלא יאמר אטעננו במאתים כדי שיודה לי במנה ויתחייב לי שבועה, ואגלגל עליו שבועה ממקום אחר, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לנושה בחבירו מנה וטענו מאתים, שלא יאמר אכפרנו בב"ד ואודה לו חוץ לבית דין, כדי שלא יתחייב לו שבועה ולא יגלגל עלי שבועה ממקום אחר, תלמוד לומר מדבר שקר תרחק. מנין לשלשה שנושין מנה באחד, שלא יהא אחד בעל דין ושנים עדים כדי שיוציאו מנה ויחלוקו, ת"ל מדבר שקר תרחק. מנין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין ואחד לבוש איצטלית בת מאה מנה, שאומרין לו לבוש כמותו או הלבישהו כמותך, ת"ל מדבר שקר תרחק. כי הוו אתו לקמיה דרבא בר רב הונא, אמר להו שלופו פוזמוקייכו וחותו לדינא. מנין לדיין שלא ישמע דברי בעל דין (חבירו) קודם שיבא בעל דין חבירו, ת"ל מדבר שקר תרחק. מנין לבעל דין שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חבירו, ת"ל מדבר שקר תרחק" (שבועות ל' ע"ב – ל"א ע"א).

מדבר שקר תרחק

הנה כתב הש"ך (סק"א) דהלכה כדברי הגמ' דאסור לאדם לתבוע מאתיים ממי שחייב לו מנה כדי שיודה ויהיה מודה במקצת ויתחייב שבועה על השאר, וכן החייב מנה לחבירו ותבעו מאתיים אסור לו לכפור הכל בבי"ד כדי להפטר משבועה ולהודות לו חוץ לבי"ד. ותמה על השו"ע שלא הביא הלכות אלה המפורשות בגמ' וברמב"ם, ומ"מ כך קבע להלכה.

ובשו"ת חות יאיר (סימן קל"ו) כתב דאין זה איסור גמור אלא כמדת חסידות בלבד, והגר"י ענגיל בגליוני הש"ס בשבועות שם חלק עליו ונקט דהוי איסור גמור, וכך מבואר לכאורה בדברי הש"ך כמבואר.

והנה באו"ת (אורים סימן י"ב ס"ק ח') כתב דמי שנתבע לבי"ד יש לו על חבירו מלוה ישנה מותר לו להערים עליו בטענות שוא ושקר כדי שיתפשר עמו, אלא שראוי טפי שיבטח בהקב"ה וילך מישרים.

ובהגהות הגרב"פ בעל ברוך טעם ציין לגמ' בשבועות דאסור לשקר בבי"ד אף אם חבירו חייב לו ממון.

ונבאר הלכתא דא.

הן מקור הלכה זו בתרומת הדשן (סימן ש"ו) וז"ל:

"ראובן תובעין אותו בממון שהוא מוחזק בו, ורצונו לחפש צדדין ותואנות נגד התובעים להשמט בהן בכל טצדקי, כדי שיתרצו לעשות עמו פשרה ויקחו ממנו איזה סך וימחלו לו על השאר, שרי למעבד הכי או לאו. תשובה: יראה פשיטא ופשיטא דלא שרי כה"ג, וחלילה לירא שמים שיצדד למצוא היתר לעשות כזה וכיוצא בזה. דתניא בפ' שבועת העדות, מנין לשלשה שנושים באחד מנה, שלא יהא אחד תובע ושנים מעידין ויחלקו ביניהם המנה, ת"ל מדבר שקר תרחק, והלא דברים קל וחומר מה התם דמן הדין נתחייב להם מנה, אעפ"כ דרשו חכמים והזהירו שלא לבקש תחבולות ומרמה כדי להוציא את שלהם מן הדין, כ"ש וכ"ש שאין לחשוב מחשבות און ועקלקלות כדי להחזיק בשל חבירו שאין לו בו דין ומשפט, וכל המבקש תואנות ופקפוקים ומשתמיט מן הדין אי אפשר לו לעשות כל אלו אם לא בדבר שקר ותחבולות, וא"כ הרי הוא בכלל מדבר שקר תרחק".

מדבר שקר תרחק

והתה"ד למד הלכה זו מסוגיית הגמ' הנ"ל בשבועות, דאם אמרו דהחייב ממון לשלשה לא יהיו שנים מעידים ואחד תובע, אף שהצדק עמו, ק"ו שאסור לו לחפש תואנות לקפח את חבירו ולא לצו להתפשר על ממון המגיע לו.

ועל זה כתב התומים דמ"מ מי שחבירו באמת חייב לו מלוה ישנה ועכשיו חבירו תובע אותו מותר לו לייגעו על מנת שיתפשר עמו.

והנתיבות (שם סק"ג) כתב על דבריו "ונראה דהיינו דוקא במקום שלא יהיה כרשע לפני הדיינים".

ונראה בכונת הנתיבות דלכאורה דברי התומים אף שיש בהם טעם וסברא, דעד כאן לא כתב התה"ד וע"כ לא נפסק בשו"ע אלא דאסור לייגע את חבירו בתואנות אלא על מנת לגרום לו להתפשר על מה שבאמת מגיע לו, אבל כשחבירו תובע לו שלא כדין כגון שיש עליו מלוה ישנה מותר לייגעו, מ"מ הדברים נסתרים לכאורה מדברי הגמ' שהתה"ד התבסס עליהם, דהלא אמרו דאף שהדין עמו אסור לבעלי הדין לנהוג בשקר ולהעמיד פנים בפני בי"ד כאילו עדים כשרים המה, ומשו"כ כתב הנתיבות דע"כ מיירי בתומים בענין שלא יהיה נראה כרשע בפני בי"ד.

אך הנתיבות סתם ולא פירש דבריו וגדר זה "שלא יהיה כרשע לפני הדיינים" לא ידעתי להולמו ולא ידעתי פירושו.

ולכאורה נראה דאף שמותר לו להערים ולייגע את התובע מחוץ לבי"ד אסור לו לשקר בבי"ד, דעיקר דינא דמדבר שקר תרחק נאמר לענין דאסור לאדם לשקר בפני בי"ד, וכמו שביארתי במק"א ולקמן אות ה'.

אלא שצ"ע לפי"ז כיצד למד תרומת הדשן מדברי הגמ' בשבועות שבה מדובר בבי"ד שאסור לאדם לאלץ את חבירו שיוותר על זכותיו ויתפשר עמו מחוץ לכתלי בית הדין.

וצריך לומר בדוחק ד"מ דן ק"ו דאם אסור לשקר בבי"ד אף במקום שבאמת הדין עמו ה"ה וק"ו שאסור לגרום לחבירו חוץ לבי"ד להתפשר עמו כאשר אין הדין עמו.

ועדיין צ"ע בכ"ז.

מדבר שקר תרחק

ז

והנה התומים שם הביא משלטי גיבורים יתירא מזו דמי שאינו מתכוון לישבע בבית דין אסור לו לומר שהוא רוצה להשבע כדי לאלץ חבירו להתפשר עמו.

ולכאורה הדברים חידוש גדול דבאמת אינו טוען שום טענת שקר, ובאמת זכותו לישבע ולמה יפסיד משום דבצדקתו רוצה הוא להימנע משבועה, ולמה ירוויח שכנגדו המשקר ורוצה ליטול ממונו שלא כדין מצדקת הנהגתו. ולכאורה אין בדבריו כל שמץ של רמאות ושקר כשהוא מאיים על חבירו לישבע.

וראיתי בהגהות הגרעק"א (סימן פ"ז סעיף א') שכתב:

"אם הוא מב"מ חייב שבועה מה"ת. נ"ב אם יודע בעצמו אסור לקבל עליו השבועה לומר אנכי אשבע למען הפחיד חבירו אף על פי שאין בלבו לשבע שנאמר לא תשא ואמרו במכילתא לא תקבל. רבינו יונה בשערי תשובה אות מ"ה".

ועיינתי בשערי תשובה (שע"ג אות מ"ה) ולמדתי פשר דבר, דבאמת מיירי במי שיודע שאינו דובר אמת ואם ישבע תהיה זאת שבועת שקר. ומשו"כ אסור לו לומר אנכי אשבע, אף שבכך הוא יכול לאלץ את חבירו להתפשר עמו. וז"ל השע"ת:

"ואם חייבו בית דין את האדם להשבע שבועה, והוא יודע אשר פיו דבר שוא, אסור לקבל עליו השבועה לאמר "אנכי אשבע" למען הפחיד את חברו, אף על פי שאין בלבו להשבע, שנאמר (שמות כ' ז') לא תשא".

ולפי"ז באמת נראה ברור ופשוט שאם דובר אמת הוא והדין עמו אלא שבטוהר לבבו אין בדעתו להישבע, מותר לו לומר שהוא רוצה להישבע, ודו"ק בכ"ז.

והדברים ברורים ופשוטים.

ח

והנה מבואר בהל' עדות (סימן ל"ד סעיף א') דאסור לעד כשר להעיד עם עד רשע שאין הבי"ד מכירין רשעתו ופסולו, אעפ"י שעדות אמת הוא מעיד. וגם הלכה זו מקורה במס' שבועות שם.

יא

מדבר שקר תרחק

והש"ך (שם סק"ג) נתקשה בהלכה זו וכתב שהוא רחוק מהסברא, ולאחר שנדחק לפרש הלכה זו שלא כדברי רש"י והרמב"ם והטושו"ע, כתב: "לקרב הדין אל הסברא" דכיון דקיי"ל נמצא אחד מהם קרוב או פסול עדות כולן בטלה הרי דגזה"כ דגם עדות הכשר פסול הוא וממילא אסור לו להעיד.

עפר ואפר אני תחת כפות רגליו של אביר הרועים רבינו הש"ך, אך כמה רחוקים הדברים, דא"כ מאי קמ"ל, ולמ"ל למילף מקרא ד"מדבר שקר תרחק" כיון שעדותו פסולה, ומה בין העד הפסול משום שהוא מעיד עם הרשע לרשע עצמו דודאי פשוט שלא יעיד אע"פ שאין הבי"ד מכירין בפסולו. ועוד דאם כל הטעם שאסור לו להעיד עם הרשע אינו אלא משום דינא דנמצא אחד מהם קרוב או פסול כולן בטלה, הו"ל לרבותינו הראשונים להשמיענו פירוש זה, ולא לסתום.

ולול"ד הש"ך היה נראה לבאר פשטות דברי הראשונים, דאף שהוא מעיד עדות אמת כיון שמ"מ משתתף הוא במצג שוא ושקר והערמה על הבי"ד לחשוב שיש שני עדים כשרים בשעה שאין כאן אלא ע"א כשר, עובר הוא בכך על מדבר שקר תרחק.

והרי יתירא מזו אמרו שם שאסור לאדם לעמוד על דוכן העדים לצד ע"א כדי שיחשבו שיש כאן שני עדים, אף אם אינו מעיד כלל, וגם זאת למדנו מ"מדבר שקר תרחק", ואף שאינו פוצה פה ומצפצף אלא ממלא פיו מים ואוחז בפלך השתיקה כיון דמ"מ יש במעשיו מצג שוא והערמה על הבי"ד ובהע"ד, וכמו"כ בני"ד.

ויסוד הדבר עפ"י מה שביארתי במק"א דשתי דינים ושני גדרים למדנו מפסוק ד"מדבר שקר תרחק: א. לאו גמור יש שלא לשקר בבי"ד, ולא זו נאמר בין לעדים ובין לבעלי הדין. ב. מדה מגונה היא לשקר שלא בבי"ד ובמה שאין בו הפסד ישיר לזולתו. ומ"מ פירשו חז"ל עיקר לאו זה דנצטווינו שלא לשקר בפני בית דין. ואף מי שלדעתו ברי לו שהדין עמו ואינו בא לשקר אלא להציל עשוק מיד עושקו מ"מ אסור להתהלך בדרכי רמיה בבי"ד, דהלא אמרו (שבת נ"ה ע"א) "חותמו של הקב"ה אמת", ועוד אמרו (אבות פ"א מי"ח) "על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום". הרי שללא אמת אין דין. ועיין מה שאמרו בירושלמי מס' מגילה (כ"ז ע"א):

מדבר שקר תרחק

"תמן תנינן רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום ושלשתן דבר אחד הם נעשה הדין נעשה אמת נעשה אמת נעשה שלום א"ר מנא ושלשתן בפסוק אחד (זכריה ח' ט"ז) אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם".

ומשום כל זה הקפידה תורה על כל שמין של שקר ורמאות בעשיית הדין והמשפט בבית דין אף אם כוונת בעלי הדין והעדים לעשות צדק.

וסברא זו גדולה ופשוטה בעיני עד למאוד, והדין קרוב מאוד אל הסברא.

ט

והנה החות יאיר עלה ונסתפק בעד פסול שאין הבית דין מכיר בפסולו, האם מותר לו להעיד בפני ביה"ד עדות אמת. ובתומים (אורים סימן כ"ח סק"ב) כתב לחלק בין פסול קרוב דהוי גזה"כ ולא משום חשש משקר כמבואר בב"ב (קנ"ט ע"א), וכיון שכן אסור לו להעיד אף אם יודע הוא שדברי אמת בפיו, לפסול רשע דחשוד לשקר דמותר לו להעיד עדות אמת, עי"ש.

וכבר כתבתי במק"א לפקפק בכל עיקר הנחת היסוד שבדבריו לחלק בין פסול לפסול, ואכמ"ל. אך ביסוד הדברים נראה פשוט דלעולם אסור לו להעיד כיון שפסול הוא, וק"ו הדברים דאם עד כשר אסור לו להעיד בהדי עד פסול ק"ו שעד פסול אסור לו להעיד, ובטעם הדברים כבר נתבאר לעיל דהתורה אסרה כל שמין הנהגת שקר ורמיה בפני בי"ד, ואלקים נצב בעדת קל.

ודו"ק בכ"ז.

,

והנה אמרו בכתובות (כ"א ע"א) דלא ליכתוב איניש חתימת ידו אחספא, שמא איש אחר ימצאנו ויכתוב עליו שטר ממון ותנן הוציא עליו כת"י שהוא חייב מוציא מידו, והקשה הריטב"א שם דלשיטת הראשונים שיכול לומר פרעתי כנגד כתב ידו, והלא אם זה יוציא עליו כת"י יטעון פרעתי.

ויש להזכיר מדבריו דאכן רשאי אדם לשקר בבית דין כדי למנוע הפסד מעצמו ולעמוד על זכויותיו ולכאורה זה סותר את כל המבואר לעיל.

מדבר שקר תרחק

ונראה דזו פשיטא לן דכאשר חבירו בא אליו בשקר גמור ודאי רשאי גם הוא להתגונן בשקר ולענות כסיל כאולתו, וכמו שאמר יעקב אבינו אחיו אני ברמאות, והלא כתיב (תהלים י"ח כ"ז) "עם נבר תתברר ועם עקש תתפתל", וכבר כתב בספר החינוך כע"ז (מצוה של"ח) לגבי לאו דאונאת דברים והוכיח כן מהבא במחלת, והארכת בזה במק"א.

וכמו כן בהלכות טוען ונטען, דאם ברור לו שחבירו בא בשקר כגון במי שחתם שמו על חספא וחבירו זייף עליו שטר, מותר לו לטעון פרוע, משא"כ בדו"ד שבו אפשר שחבירו לתומו חושב שהוא אכן זכאי בדין.

ועדיין צ"ע בזה.

יא

והנה כתב הש"ך (לקמן ס"ק נ"ז) דרשאי נתבע לומר איני יודע כדי להיפטר משבועה אף שבאמת ברי לו שהוא פטור, ולכאורה סותר את הש"ך דברי עצמו במש"כ (סק"א) דכל הני דמס' שבועות דאסור לאדם לשקר בבי"ד אף כדי לעמוד על זכויותיו.

אך באמת רמז שם הש"ך למש"כ בסק"א אלא שכתב דכאשר הוא אומר טענת שמא כדי להיפטר משבועה אין בזה מדבר שקר תרחק, וסתם ולא פירש טעמו ונימוקו.

ואין לומר דשאני פטור משבועה מהכרעה בדיני הממון לחיוב או לפטור, שהרי חד גוני דגמי שבועות שהביא גם הש"ך הוא מה שאסור לאדם להיות כופר הכל בבי"ד ולהודות במקצת מחוץ לבי"ד כדי להמלט משבועת מודה במקצת הרי דאף להיפטר משבועה יש איסור.

ונראה בכונת הש"ך דטענת שמא אין בו שקר גמור, וכל שאינו מכחיש את האמת בטענת ברי אלא אומר איני יודע במה שידוע לו אין זה בכלל דבר שקר. וראיתי שכך כתב בשו"ע הרב בהלכות טוען ונטען סעיף כ"ח, עי"ש.

ויעקבני זה פעמיים

ויעקבני זה פעמיים

"ויהי כי זקן יצחק ותכהן עיניו מראות ויקרא את עשו בנו הגדול ויאמר אליו בני ויאמר הנני, ויאמר הנה נא זקנתי לא ידעתי יום מותי, ועתה שא נא כליך תליך וקשתך וצא השדה וצודה לי ציד, ועשה לי מטעמים כאשר אהבתי והביאה לי ואכלה בעבור תברכך נפשי בטרם אמות... ורבקה אמרה אל יעקב בנה לאמר הנה שמעתי את אביך מדבר אל עשו אחיך לאמר... ועתה בני שמע בקולי לאשר אני מצוה אותך, לך נא אל הצאן וקח לי משם שני גדיי עזים טובים ואעשה אותם מטעמים לאביך כאשר אהב, והבאת לאביך ואכל בעבור אשר יברכך לפני מותו" (כ"ז א'–י').

כאשר קוראים אנו פרשה סתומה ומופלאה זו תפעם רוחנו והתמיהה כמו עולה מאליה, הזהו יעקב איש תם יושב אהלים, התמימות היא זו, לנצל מצוקתו של אח המסתכן ברעבונו כאשר אחזו בולמוס כדי להוציא מידו את בכורתו, ולא די בכך אלא לחזור ולהוציא מידו גם את שארית ברכותיו במרמה גדולה, הלזה "איש תם" יקרא?¹

אמנם כאשר נתבונן במהות הברכות, ובעוז חפצו של יעקב אבינו לזכות בהן, תתיישב כמו מאליה תמיהה גדולה זו.

שור נא וראה את יסודו הגדול של אדונינו הרמב"ן בענין מעשי האבות.

"מקרי האבות כולם שהם כעין יצירה לזרעם" (רמב"ן בפתיחה לספר שמות, ויעויין לעיל מאמר "מעשי אבות" בפתיחה לספר בראשית).

אבותינו אבות האומה הישראלית פילסו דרך ונתיב, ישרו בערבה

¹ ועיין דברים חוצבים בשו"ת חת"ס (ח"ו סי' נ"ט) בגנותם של אלה שאין היושר פלס דרכם ואין פיהם ולבם שוים, ולחיבת הקודש נעתיק דבריו: "ולא זו בלבד עמי הארץ והמוון עם אלא לומדי תורה ואפילו רבנים, כל שאינו דובר אמת בלבבו ולא היושר והצדק מרכבו הרחק דרכך ממונו הסר רגלך מנתיבו וכו', ואני תמה על גוף הדבר שהתירו חז"ל לכזב בתורת אמת, ומה שאמרו חז"ל "מותר לשנות מפני דרכי שלום", לא היה דעת הרמב"ן נוח מזה עפ"י המובן הפשוט וכו', והכלל קושטא קאי", ודבריו הקדושים מאלפים בינה ומיישרי דרך.

ויעקבני זה פעמיים

מסילה, לבני בניהם בדרכם אל יעודם הנצחי. פועל ומעש ידיהם כל כולו לסעד שבטי י-ה במסע ארון העדות ומחנה ישראל לדורות, להושיעם כל ימות עולם. בהיות מקדש בישראל ושכינה בציון כמו גם בנפול עטרת תפארת וצאת העם לגלות חשכת ישימון, להאיר בחשכת ליל ולהודיעם כי עוד להם אחרית ותקוה, כאשר הבטיח אדון המושיע לישיני מכפלה, לזכור ברית אבות להחיש גאולת בנים, כי עוד יבנה ותיבנה בתולת ישראל.

כל אשר אירע את האבות אות הוא לבניהם, כל אשר אירע את האבות הוא למען בניהם, חזיוני אותם הימים ומאורעות התקופה אשר השיגו את אבותינו, למען העתיד יהיו, מעשי אבותינו ופעולתם, למען יביאו גאולה לבנים.

מאבק איתנים ניטש בין יעקב ועשו, עוד ממעי אימם מריבים הם בנחלת שתי עולמות. כשזה קם רעהו נופל, כי לא תוכרע המערכה עד בא אדוני שעירה. בערמה ובדעת ירב צעיר ויקנה משפט הבכורה, לעבוד עבודת אלקיו בבית הבחירה. וישמע יעקב אל רבקה אימו ויגש לאביו את מנחתו, וישק לו אביו וירח בגדי החמודות אשר לו, ויברכהו במשמני ארץ ורוב דגן ותירוש, וישימהו אדון לאחיו ורב יעבוד צעיר וישמשו. וכאשר אך כלה יצחק לברך את יעקב בנו, ועשו אחיו בא מצידו, ויצעק צעקה גדולה ומרה וינחם על יעקב להורגו, וישונן ברק חרבו לנקום נקמתו על עורמת נטילת ברכתו ובכורתו...

מהו עוז חפצו של יעקב בנטילת הברכות?

שור נא וראה מה שכתב בזוהר הקדוש: (ח"א דף קמ"ו ע"א)

"תא חזי כמה ברכאן אתברך יעקב, חד דאבוי, בההוא עקימו, ורווח כל אינון ברכאן. וחד דשכינתא דברוך ליה קב"ה כד הוה אתי מלבן, דכתיב "ויברך אלהים את יעקב". וחד דברכיה ליה ההוא מלאכא ממנא דעשו. וחד ברכה אחרא, דברכיה ליה אבוא כד הוה אזיל לפדן ארם, דכתיב (שם כ"ח ג') "ואל שדי יברך אותך" וגו'.

ויעקבני זה פעמיים

בהוא זמנא, דחמא יעקב גרמיה בכל הני ברכאן, אמר במאן ברכתא דמנייהו אשתמש השתא? אמר, בחלשא מנייהו אשתמש השתא, ומאן איהי דא בתרייתא דברכיה אבוה, ואף על גב דאיהי תקיפא, אמר, לאו איהי תקיפא בשלטנותא דהאי עלמא כקדמאה.

אמר יעקב אטול השתא דא ואשתמש בה, ואסלק כל אינון אחרנין לזמנא דאצטריך לי ולבנאי בתראי. אימתני, בזמנא דיתכנשוך כל עממיא לאובדא בני מעלמא, דכתיב (תהלים קי"ח י') כל גוים סבבוני בשם יהו"ה, כי אמילם, סבבני גם סבבוני וגו' סבבני כדבורים וגו', הא הכא תלתא לגבי תלתא דאשתארו, חד אינון ברכאן קדמאי דאבוה, תרין אינון ברכאן דברכיה קב"ה, תלת אינון ברכאן דברכיה ההוא מלאכא.

אמר יעקב להתם אצטריכו, לגבי מלכין וכל עמין דכל עלמא, ואסליק לון להתם, והשתא לגבי דעשו די לי בהאי.

אוף הכי יעקב אמר, לגבי עשו די לי השתא באלין ברכאן, אבל לההוא זמנא דאצטריכו לבני לגבי כל מלכין ושליטין דכל עלמא אסלק לון.

כד ימטי ההוא זמנא יתערוך אינון ברכאן מכל סטרין, ויתקיים עלמא על קיומיה כדקא יאות, ומההוא יומא ולהלאה יקום מלכותא דא על כל שאר מלכו אחרא כמה דאוקמוה."

לא לעצמו זכה יעקב בברכות אלה, לא לדידיה ולא לגרמיה, אלא משום שרואה הוא ברוח קדשו שרק ברכות אלה יתנו לזרע יעקב בסוף הדורות עוז ותעצומות לזכות לגאולה השלמה. ועיין מש"כ בהגדש"פ להגר"א בפירוש חד גדיא "כלל גדול אצלנו שכל הטובות שהיו ושיהיו עוד בין בעוה"ז ובין בעוה"ב את כולם ירשנו מאבותנו בעת שבייך יצחק את יעקב, ולולא הברכות חסרנו את הכל והיו לעשו", והדברים

ויעקבני זה פעמיים

מפליאים.

ועוד זאת למדנו מדברי הזוה"ק (ח"א קמ"ה ע"א) "מהו זה ויעקבני זה פעמיים, אלא מלה חד הוי תרי זימני בכרתי אהדר ליה זימנא אוחרא ברכתי זה הוא תרי זימני", ועומק הכונה, הברכה והבכרה, חד הן הא בהא תליא לא חפץ יעקב בבכורה אלא כדי לזכות בברכות וכל ענין הברכות ליתן שם ושארית, תוחלת ותכלית לזרע יעקב בני בכורי ישראל.

והדברים מאלפים!

לא למענו ביקש יעקב אבינו לזכות באלו הברכות, אף כי מצאוהו רעות רבות, ימי עשו ולבן וכמעט עד האסף, עת קפץ עליו רוגזו של יוסף. לא לצורכו פעל כל זאת, כי אם לזרע זרעו אחריו בצאתם אל ארץ מדבר תלאובות, להחיש ישועה וגאולת עולם, לקבצם שנית לכונן בית מקדשם... מעשה אבות יצירה לבנים.

גדולי האומה לית להו לגרמייהו ולא כלום.

מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי

לעילוי נשמת

הרה"ח משה בן מוה"ר יוסף דוד ז"ל

נלב"ע כ"ז סיון תשמ"ז

מרת מלכה מחלה בת הר"ר מרדכי זיסקינד ז"ל

נלב"ע ג' אייר תשס"ז

ת.נ.צ.ב.ה.

הונצח ע"י בנו ידידנו עוז

הר"ר דוד הגר הי"ו

לזס אנג'לס